

CENTER FOR
THE STUDY OF
DEMOCRACY

Демокрацията в България -

все още крехка след три
десетилетия преход

Румена Филипова
Руслан Стефанов

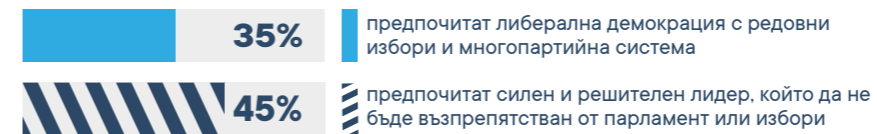

Нагласи към демокрацията

Нагласите на българите към демокрацията и демократичния преход са сложни и нееднозначни.¹ Тези нагласи кореспондират с по-общите политически възгледи, както от близкото, посткомунистическо, така и от по-далечното минало. Силно изразено е несъответствието между общата **неудовлетвореност на българите от функционирането на демокрацията в страната** и паралелното предпочитание към авторитарен модел на управление чрез „силен лидер“. Както изглежда, българите не смятат, че демокрацията функционира неправилно поради определени пропуски, които страната е направила, и които могат да се коригират

с „повече“ демокрация, а напротив, мислят, че това се дължи на присъщи на демократичната система недостатъци, които могат да се преодолеят с помощта на авторитарни мерки. Този **авторитарен рефлекс** има свое културно обяснение – демократичните нагласи не са здраво вкоренени в общественото съзнание поради наследството на авторитарното управление в миналото. Същевременно този рефлекс произтича и от конкретния опит на българското общество, което не успява да изживее ползите, които една демократичната система трябва да гарантира като върховенство на закона и справедливо разпределение на обществените блага.

Предпочитана форма на управление в България

Липса на справедливост

Разочарованието на българите от демократичното устройство се потвърждава от отрицателните нагласи на мнозинството от населението към настоящия политически модел. Около 59% от тях смятат, че нищо не би се променило, независимо кой е на власт, 77% мислят, че българското правителство е под властта на олигарси и финансови групировки, а според 84% от населението определени обществени групи се покровителстват от властта. Ако се съди по факта, че 65% от анкетираните лица отбелязват, че към **малцинствата** е налице специално отношение, то последните **се смятат за такава привилегирана група**. Най-често за облагодетелствано се приема ромското малцинство, на което, според общото мнение, се позволява да не се съобразява със законите, да не бъде наказвано за престъпления и да злоупотребява със системата за социално подпомагане. Това е свързано с друго широко разпространено схващане, че тези малцинствени групи всъщност избягват наказанията, тъй като

така могат да бъдат по-лесно манипулирани и по този начин партиите да си осигуряват гласоподаватели.

Усещането за социална несправедливост е силно и това личи от факта, че значителна част от анкетираните смятат, че хората с връзки в политическите среди (76%) и тези с по-високи доходи (60%) получават преференциално отношение. Това настроение се прояви особено силно чрез обществената реакция спрямо смъртта на журналиста Милен Цветков, който загина при катастрофа, причинена от младеж, произхождащ от семейство, което изглежда се радва на подобни привилегии. През този период социалните мрежи бяха залети от протестни коментари срещу продължаващите прояви на произвол и безнаказаност.² Според общественото мнение, регистрирано от проучването, обаче, 44% от анкетираните са съгласни с твърдението, че повечето хора в страната заслужават доверие. От тук може да се заключи, че всъщност политико-

59%

смятат, че нищо няма да се промени, независимо кой е на власт

77%

вярват, че олигарсите и финансовите групировки упражняват силен контрол над правителството в България

икономическите кръгове не се ползват с доверие, но към съгражданите си българите проявяват по-голямо разбиране. Макар това да не са нагласите на мнозинството, подобен резултат показва, че е налице **потенциал за изграждане на силни хоризонтални връзки** сред населението, вкл. такива, които водят до създаване на граждански общности за социален активизъм.

¹ Настоящата студия е написана въз основа на социологическо проучване сред българското население, проведено от словашката неправителствена организация GLOBSEC в сътрудничество с Центъра за изследване на демокрацията, София. Проучването обхваща 1001 българи, анкетирани в периода 19. 03–27. 03. 2020 г.

² Капитал, „Милен Цветков загина от безнаказания произвол“, 20 април 2020 г.

Завладени медии

Социалният и политическият контекст оформя нагласата у мнозинството българи (около 53%), че като цяло медиите в България не са свободни. Това мнение се застъпва широко в по-голямата част от различните слоеве на обществото, обусловени от пол, възраст, образование, местоживее (села, градове и областни

региони на България). Изключение правят хората с основно или без никакво образование, при които делът на тези, които възприемат медиите като напълно или предимно свободни, надвишава с 10% дела на онези, които смятат, че пресата не е свободна

Медиите не се ползват с доверие и се счита, че не са свободни

Смятате ли, че медиите в страната Ви са свободни?

12%

Напълно са свободни

26%

Донякъде са свободни

53%

Не са свободни

Това означава, че е налице сравнително единна обществена нагласа, изразяваща се в недоверие към медиите и в представата, че те се използват като инструмент на определени лични и корпоративни интереси. Възприятата на обществото всъщност съответстват на актуалните тенденции в медийната среда. Изследвания, предшествващи настоящето проучване, също показват, че медиите в страната са завзети от политико-олигархични кръгове.³ Отливът на чуждестранни инвеститори от българския медиен пазар след финансовата криза през 2008 г. освобождава пространство за местни олигархични групировки, които понастоящем вече владеят повечето медийни фирми в България. Това в още по-голяма степен улеснява проникването на дезинформация от външен, особено руски, произход в страната. Тъй като по-голямата част от населението, както и правителството на България, като

цяло таи симпатии към Русия,⁴ местните олигархични медийни конгломерати пропагандират проруски послания, като по този начин прокарат интересите на Кремъл в България. Една от основните тенденции, които се наблюдават в страната е, че колкото по-сериозно определена медия е политически и икономически обвързана с (про)руски групи и интереси, толкова по-неотклонно тя разпространява наративи, кореспондиращи с кремълската дезинформация, като използва литературно-стилистични похвати, които пристрастно очертават положителен образ на Русия.⁵ Така цялостното влошаване на медийната среда в България (потвърждаващо се от все по-слабото класиране на страната в международните индекси за свобода на пресата⁶) се отличава с масовото разпространение на проруска пропаганда, която се явява функция на съответните политическо-олигархични интереси и зависимости.

³ Rumena Filipova and Todor Galev, "Bulgaria," in *Russian Influence in the Media Sectors of the Black Sea Countries. Tools, Narratives and Policy Options for Building Resilience* (Center for the Study of Democracy, 2018), 49–56.

⁴ Daniel Milo, Katarína Klingová, and Dominika Hajdu, "GLOBSEC Trends 2019. Central & Eastern Europe 30 Years after the Fall of the Iron Curtain," GLOBSEC, 2019.

⁵ Тези похвати целят неприкрито въздействие върху нагласите на читателите на базата на епитети със силно оценъчен характер, сарказъм, насаждане на омраза и враждебност. От друга страна, не толкова отявлено пристрастно отношение се създава чрез похвати, които работят на подсъзнателно равнище, водейки читателите към желаното убеждение, като им внушават съмнения, безкритично цитират предпочитаната от тях гледна точка, едностранно или манипулативно представят цифри или статистика. За повече подробности, виж Filipova and Galev, "Bulgaria."

⁶ България е на 111-то място в Световния индекс на свободата на пресата за 2020 г.

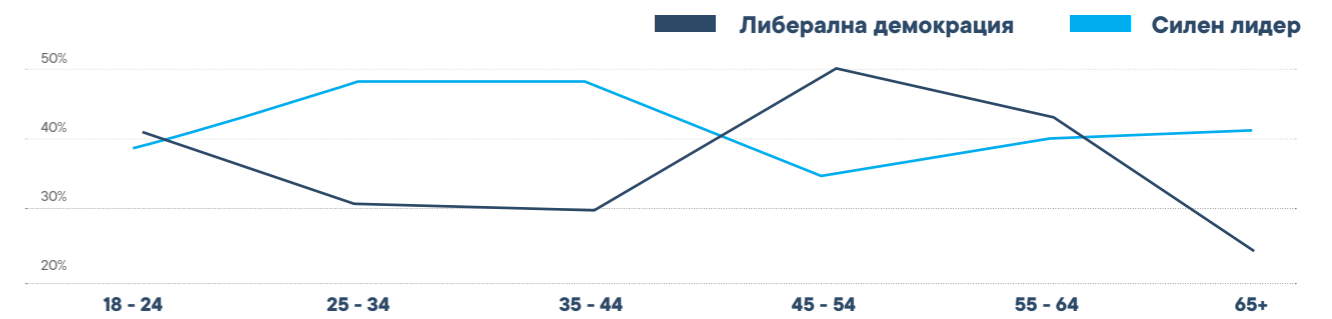
Възход на авторитаризма

Разочарованието от политиката и медиите в страната е съпроводено с **предпочитанието към авторитарно, а не към демократично управление**. Около 45% от българите са съгласни с твърдението, че по-добрият вариант на управление е силен и решителен лидер, който не е нужно да се съобразява с парламент или избори. Едва 35% смятат, че либералната демокрация, основана на редовни избори и многопартийна система, е правилният модел на управление за България.

Ако горните резултати се разгледат диференцирано според пол, възраст, образователно равнище и район на местоживее, могат да се забележат някои нюанси във връзка с привлекателността на авторитарната пред демократичната форма на управление сред различните обществени слоеве. Делът на мъжете и жените, които предпочитат силен лидер е приблизително еднакъв (съответно 46% и 44%). Що се отнася до либералната демокрация обаче, между анкетиранияте мъже и жени има 10-процентна разлика, като 41% от мъжете и само 31% от

жените подкрепят демократично устройство на държавата. Разпределението на нагласите по възрастови групи показва, че мнозинството от анкетиранияте на възраст 45–54 години заявяват предпочитания към либералната демокрация, докато при останалите възрастови групи по-голямата част от хората поддържат авторитарния модел. Изненадващ и тревожен е фактът, че **по-младите поколения, между 25–34 и 35–44 години, като цяло изразяват по-силна склонност към авторитарното управление**, отколкото към либерално-демократичната система.

Предпочитана форма на управление в България

В същото време, анкетиранияте с висше образование са по-привлечени от либералната демокрация в сравнение с хората с основно и средно образование. Около 54% от участвалите в проучването българи с университетско образование одобряват либерално-демократичното управление. Огледално на тях, 53% от анкетиранияте със средно образование клонят към авторитарното управление. Разпределението по райони сочи, че само жителите на Югозападния район на страната, който е най-развит в социално и икономическо отношение, са по-склонни да предпочетат либералната демокрация пред авторитарното управление (43% срещу 39%). Що се отнася до нагласите според политическите пристрастия, привържениците на националистически и популистични партии са най-категорично ориентирани към авторитарните практики. Сред привържениците на ВМРО и НФСБ поддръжниците на едноличното управление достигат 91%.

Интересна е съпоставката на резултатите от проучването, проведено преди началото на коронавирусната пандемия, с вижданията на българите в хода на

кризата, предизвикана от COVID-19. В това отношение се наблюдават противоречиви тенденции. Първоначално кризата предизвиква обществено сплотяване около политическата власт, което впоследствие се трансформира в множество протестни действия с призови за политическа прозрачност и противопоставяне срещу корупцията и завладяването на държавата в периода на затихване на пандемията през лятото.⁷ Въпреки че тези социални прояви тепърва ще търпят еволюция, може да се очаква, че **поляризацията** между привържениците на демокрацията и защитниците на модела на силния лидер ще продължи да се консолидира, особено ако няма бързо икономическо възстановяване и растеж в страната. Това заключение може да се направи от съпоставката на евентуалния начин на гласуване на населението, изследван през март 2020 г. и септември/октомври 2020 г., тъй като няма драстична, качествено значима разлика между партийните предпочитания за предстоящите парламентарни избори, изразени чрез проучването в началото на годината, и предпочитанията, изразени в разгара на все още продължаващите протести.⁸ Тези резултати показват, че съзряването

на демократичното съзнание вероятно ще отнеме по-дълго време, през което трябва да се изградят хоризонтални връзки между гражданите, даващи възможност за ежедневно и постоянно утвърждаване на правата и свободите. В този смисъл ЕС и начинът, по който ще се изразходват неговите фондове за възстановяване и инвестиции, биха могли да изиграят значителна роля за повишаването на доверието в демокрацията у българите.

⁷ Rumena Filipova, "The Shrinking Space for Media Freedom in Southeast Europe in the Midst of COVID-19 Pandemic and State of Emergency" (Center for the Study of Democracy/Konrad-Adenauer-Stiftung Media Programme South East Europe, 2020), 14-15.

⁸ Според социологическото проучване на GLOBSEC, проведено през март 2020 г., партиите с най-много последователи остават ГЕРБ и БСП (подкрепени съответно от 19.4% и 15% от населението). На опозиционната Демократична България се падат 3.6% от евентуалния вот, а прогнозата за партията на шоумена Слави Трифонов е, че ще стъпи на политическата сцена с подкрепата на около 10% от гласоподавателите. Проведените проучвания на общественото мнение на българските социологически агенции „Алфа Рискърч“ и „Маркет Линкс“ от септември и октомври 2020 г. сочат, че ГЕРБ изпреварва БСП с по-малко от един процент, подкрепата на Демократична България се покачва с 4-5% (до около 9.4-9.6%), а партията на Слави Трифонов може да спечели допълнителна подкрепа от 4-5% и да достигне 14.9%.

Алфа Рискърч, „Продължаваща подкрепа за протестите и неясен изход от политическата криза“, септември 2020 г. Маркет Линкс, „Отново с поглед към Европа“, септември 2020 г.

История, традиции и настояще

България се оказва единствената от всички изследвани страни от Централна и Източна Европа, в която силният водач се предпочита пред демократичната смяна на властта. Най-силно този резултат контрастира с положението в Унгария, където едва 12% от анкетираният подкрепят авторитарното управление. Това може да отразява възприетията и равнищата на подкрепа за настоящите правителства в съответните държави, но би могло и да е резултат от **исторически наследени нагласи**. Унгария е първата страна, която въстава срещу съветската диктатура още през 1956 г., докато в България подобна масова вътрешна съпротива реално не се случва изобщо. В допълнение към това, правителството на министър-председателя Орбан се ползва с много по-голяма подкрепа от това на българския му колега Борисов. Принадлежността на Унгария към Централноевропейския регион предопределя по-дълбоката корененост на либерално-демократичните традиции, тъй като правовата държава, политическите свободи и ефективната администрация са установени и утвърдени от по-отдавна в Централна Европа отколкото на Балканите.⁹ Така, въпреки особеностите на настоящия политически режим в страната, продемократичните обществени нагласи са по-трайни.

Възможността за промяна на политическите нагласи на българите в либерална посока изглежда ограничена поради факта, че мнозинството анкетирани (54%) са **склонни да отстъпят от правата и свободите си в името на запазването на традиционните национални ценности**. Жените, които са категорично или донякъде съгласни на подобно отстъпление, имат превес от няколко процента пред мъжете (съответно 55% и 52%), докато анкетираният мъже, които категорично не биха се съгласили с подобна размяна, са повече от жените (съответно 19% срещу 14%). Около 68% от анкетираният във възрастовата група 18–24 години категорично или донякъде се противопоставят на отказа от права и свободи в замяна на традиционните ценности, като така техният дял значително надминава дела на хората от останалите възрасти. Съпротивата срещу подобна размяна е извънредно ниска във

възрастовите групи 25–34 и 35–44 години, при които несъгласните да отстъпят от свободите си, за да запазят традиционните ценности, са съответно едва 36% и 33%.

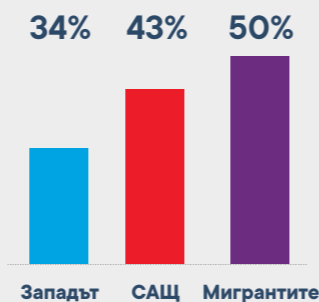
По-голямата част от българите биха заменили основните си свободи за други блага:

Въпреки нюансираните различия между отделните обществени слоеве, кумулативният относителен дял на анкетираният българи, които са готови да се откажат от правата и свободите си в името на традиционните ценности, е сравним с този на словациите (58%), чехите (52%) и румънците (46%). Този дял обаче е по-висок от процента на поляците (37%), латвийците (36%) и литовците (29%), готови да разменят свободите си за запазване на традиционните ценности.

Тази готовност на българите да отстъпят от демократичните си права върви успоредно със съгласие с твърдението, че **Западът представлява заплаха за националната идентичност** при 34% от анкетираният, и с мнението, че САЩ и мигрантите са особено голяма опасност за страната, застъпено съответно от 43% и 50% от участниците в проучването. В допълнение към това, 21% от анкетираният смятат, че САЩ имат най-силно влияние върху българските медии, а едва 8% са на мнение, че подобно влияние

Дял на хората, които смятат, че следните групи или държави застрашават идентичността и ценностите им:

въздействие върху националната преса, са повече отколкото онези, които успяват да разпознаят масираното влияние на Русия върху българските медии, потвърдено от независими изследователи.¹⁰ В заключение може да се каже, че за значителна, макар и не за преобладаващата, част от българите традиционната идентичност се възприема като контрапункт на западния цивилизационен модел, чийто основен принцип е либералната демокрация. Подобни негативни нагласи към Запада дават огромни възможности на Русия и други зловредни сили да се възползват от тях, включително и чрез медийните канали в Централна и Източна Европа, които те владеят.¹¹

⁹ Gerard Delanty, "The Historical Regions of Europe: Civilizational Backgrounds and Multiple Routes to Modernity," in *Formations of European Modernity* (London: Palgrave Macmillan, 2013).
¹⁰ Filipova and Galev, "Bulgaria."
¹¹ Ruslan Stefanov and Martin Vladimirov, "Politics and Sharp Power," in *The Kremlin Playbook in Southeast Europe. Economic Influence and Sharp Power*, 2020, 71–87.

Състоянието на българското общество и перспективи за бъдещето му

Натрупаното недоволство от демокрацията в съчетание с усещането за несправедливост и отбранителната позиция по отношение на традиционните ценности създават плодородна почва за **разпространението на конспиративни теории** в България. Недоверието към елита е предпоставка за конспиративно мислене, при което хората търсят обяснения за заобикалящата ги среда, които не се тиражират от казионните медии и властимащите. Усещането, че човек е лишен от контрол, и недоволството от реалността подтикват към намиране на убежище в групи от единомишленици, прибягващи до митологизации. Разпределението на отговорите според пол и възраст обаче показват нюанси в позициите в зависимост от принадлежността към дадена социална прослойка. Като цяло жените застъпват малко по-авторитарни и консервативни възгледи от мъжете и са по-малко критични, което личи от факта, че мъжете, смятащи медиите в България за несвободни, са с цели 20% повече от жените, които подкрепят това мнение. Хората на възраст 45–54 години демонстрират най-голяма подкрепа за демократичното устройство и са най-критично настроени и недоверчиви към

настоящото състояние на политиката и икономиката, което контрастира с нагласите на възрастовите групи 25–34 и 35–44 години. Независимо от очакването, че спадщите към последните две възрастови групи са най-демократично настроени поради своята младост и факта, че не са били обект на идеологическа обработка от страна на комунистическия режим, вероятно те не могат да оценят напълно привилегиите, че са израснали в свободна система, поради липсата на интерес към промените след 1989 г. и/или поради общото си разочарование от икономическото развитие и положението на страната като цяло. За разлика от тях, 45–54-годишните са по-критично настроени и лично ангажирани като свидетели на промените, започнали след 1989 г. Лицата от възрастовата група 18–24 години демонстрират едни от най-либерално-прогресивните позиции, но не бива да се подценява вероятността част от тях да са податливи на отправени чрез социалните медии призови за **хомофобско насилие** и други подобни прояви.¹²

От установените нагласи на българите може да се направи заключение, че страната и нейните лидери трябва да положат особени усилия в редица области, за да

предотвратят поляризирането на мненията и авторитарните тенденции и да укрепят демократичните устои. Като важна отправна точка биха послужили наблюденията и препоръките в **Доклада на Европейската комисия относно върховенството на закона**¹³ от септември 2020 г., свързани с дейността на съдебната система, медиите и взаимноограничаването на властите. България трябва да отдели средства от фондовете за възстановяване и инвестиции на ЕС, за да консолидира демократичните си институции, гражданското общество и медийната свобода. Необходимо е и ЕС да обърне по-специално внимание на държавите от Централна и Източна Европа, особено на страни като България, в които са налице авторитарни тенденции. За тази цел европейската прокуратура и механизъмът за върховенството на закона, трябва да бъдат доразвити така, че да могат да служат като гарант за **спазването на основните ценности на ЕС от страна на държавите членки**.

¹² Център за изследване на демокрацията, блог пост „Превенция на радикализацията чрез стратегическа комуникация: експертната гледна точка“, 7 октомври 2020 г.
¹³ Европейска комисия, „Доклад относно върховенството на закона за 2020 г. Глави по държави: ситуация в областта на върховенството на закона в България“, работен документ на службите на Комисията, 30 септември 2020 г.

Автори

Румена Филипова, научен сътрудник, Икономическа програма, Център за изследване на демокрацията

Руслан Стефанов, директор, Икономическа програма, Център за изследване на демокрацията

Методология

Резултатите и изводите от настоящия доклад са базирани на социологически проучвания, проведени през март 2020 г. сред представителна извадка на населението в десет държави от ЕС: Австрия, България, Естония, Латвия, Литва, Полша, Румъния, Словакия, Унгария и Чехия.

Проучванията са проведени между 1 000 и 1 047 анкетирани лица под формата на компютърно асистирани персонални интервюта (CAPI) или компютърно асистирани телефонни интервюта (CATI), като е използван стратифициран многоетапен рандомизиран метод. Профилите на анкетираните лица са представителни за всяка от страните според пол, възраст, образование, местоживееене и големина на населеното място.

С цел визуализиране на графичните данни резултатите са закръглени към цяло число. За по-добра четивност, затворените въпроси, на които се отговаря по определена скала, са обобщени.

Например, първоначалните възможности за отговор на въпрос „определено съм съгласен / донякъде съм съгласен / до голяма степен не съм съгласен / въобще не съм съгласен“ са обобщени в „съгласен съм/не съм съгласен“.

Допълнителни подробности за методологията са описани в сравнителния доклад „Гласове от Централна и Източна Европа“.

Социологическите проучвания във всяка от изследваните страни са координирани от FOCUS, s.r.o.

Настоящият доклад е публикуван с подкрепата на Националния фонд за демокрация, САЩ.

© Център за изследване на демокрацията 2020

Съдържанието на публикацията представя гледната точка на нейните автори, които единствени носят отговорност за изложените факти и мнения. GLOBSEC и Националният фонд за демокрация не отговарят за начина, по който може да бъде използвана съдържащата се в изданието информация.

www.globsec.org

CSD | CENTER FOR THE STUDY OF DEMOCRACY

NED National Endowment for Democracy
Supporting freedom around the world

GLOBSEC
IDEAS SHAPING THE WORLD

Original creative concept

SEESAME
COMMUNICATION EXPERTS

▶ Polus Tower II
Vajnorská 100/B
831 04 Bratislava
Slovak Republic

▶ +421 2 321 378 00
▶ info@globsec.org
▶ www.globsec.org